

מלחמת אברהם בארבעת המלכים / הרב אליהו מאלי -

ר"מ בישיבת עטרת כהנים

- א. סמיכה על הנס והשתמשות בתלמידי חכמים ביציאה למלחמה
- ב. מסירות נפש
- ג. אברהם כמצביא
- ד. בתחבולות תעשה מלחמה

א. סמיכה על הנס והשתמשות בתלמידי חכמים ביציאה למלחמה.

א. ויהי בימי אמרפל מלך שנער אריוך מלך אלטר כורלעמר מלך עילם ותדעל מלך גוים. ב. עשו מלחמה את ברע מלך סדם ואת ברשע מלך עמרה שנאב מלך אדמה ושמאבר מלך גויים ומלך בלע היא צער:

וישמע אברהם כי נשבה אחיו וירק את חניכיו ילידי ביתו שמנה עשר ושלוש מאות וירדף עד דן: ויחלק עליהם לילה הוא ועבדיו ויכם וירדפם עד חובה אשר משמאל לדמשק: וישב את כל הרכש וגם את לוט אחיו ורכשו השיב וגם את הנשים ואת העם: (בראשית פרק יד א"ב, יד"טז).

ארבעת המלכים הצליחו במלחמת בזק, לכבוש את כל איזור ארץ ישראל. "ויכו את רפאים בעשתרת קרנים ואת הזוזים בהם ואת האימים בשוה קריתים: ו. ואת החרי בהררם שעיר עד איל פארן אשר על המדבר: ז. וישבו ויבאו אל עין משפט היא קדש ויכו את כל שדה העמלקי וגם את האמרי הישב בחצצן תמר".

את כל העמים האלה היכו, עוד לפני תחילת המלחמה העיקרית שלהם. אף במערכה נגד סדום וחברותיה ניצחו, לקחו את כל שלל הערים ואת לוט בן אחי אברהם.

אברהם יצא לרדוף אחר מלכים אלו, עם צבא קטן למדי, שלוש מאות ושמונה עשר איש. בסוף הסיפור נזכרים אף ענר אשכול וממרא בני בריתו, שסייעו לו במערכה.

כיצד העז אברהם לצאת למלחמה חסרת סיכויים? האין זה נוגד את הבלל: "אין סומכים על הנס"?

השאלה גדלה לאור הביקורת שמתחיים חז"ל על אברהם: "אמר רבי אבהו אמר רבי אלעזר: מפני מה נענש אברהם ונשתעבדו בניו למצרים מאתים ועשר שנים? מפני שעשה אנגרייא בתלמידי חכמים, שנאמר: וירק את חניכיו ילידי

ביתו" (נדרים לב א). פירש הר"ן: "שהוליכן למלחמה, כדכתיב וירק את חניכיו דהיינו בני אדם שחנך לתורה".

מאיךך האם על אברהם לצאת למלחמה לבדו?

ב. מסירות נפש

מצאנו אחד מגיבורי ישראל שיצא למלחמה, שנים מול כל מחנה האויב. ויאמר יהונתן אל הנער נשא כליו, לכה ונעברה אל מצב הערלים האלה. אולי יעשה ד' לנו, כי אין לד' מעצור להושיע, ברב או במעט" (שמואל א פרק יד ו).

מהלך אמיץ זה הוכתר בהצלחה.

"ותהי המכה הראשונה אשר הכה יהונתן ונשא כליו, כעשרים איש כבחי מענה צמד שדה: ותהי חרדה במחנה בשדה ובכל העם. המצב והמשחית חרדו גם המה ותרגזו הארץ ותהי לחרדת אלהים" (שמואל א פרק יד יד-טו).

אולם יש לשאול, האם נהג יהונתן כראוי?

חז"ל אומרים שאפילו במקדש, מקום המלומד בניסים, לא סמכו על הנס³.

אף מידת הביטחון בד' צריכה שיקול דעת, מתי בוטחים ומתי נזהרים. כתב ר' יהודה הלוי: "...אולם אדם הנכנס לסכנה גמורה, מתוך שהוא בוטח באלוהים, עובר על אזהרת לא תנסו את ד' אלהיכם" (כזרי מאמר ה אות כ)⁴. לאור כל זאת נראה שיהונתן לא נהג כדין. על פי זה נראה לכאורה שטענתם של חז"ל על אברהם אינה מובנת.

הסבר חדש נמצא בספר החינוך, וזו לשונו:

3. שנינו במסכת שקלים (ו ד) שלושה עשר שולחנות היו במקדש, שמונה של שיש בבית המטבחיים, שעליהן מדיחין את הקרבים. ושנים במערב הכבש, אחד של שיש ואחד של כסף. על של שיש היו נותנים את האברים, על של כסף כלי שרת.

פירשו המפרשים: "לא רצו לעשותן של זהב או של כסף, מפני שהזהב חם ומרתית, רצונו לומר מחמם הבשר וממחר לעפשו, וכן הכסף. והשיש מקררו ומרחיקו מן העיפוש, ואף על פי שמעשה ניסים היה שלא הסריח בשר קודש מעולם, אין סומכין על הנס... (מאירי וברטנורא ועוד).

4. ועיין עוד שו"ת משפט כהן (ענייני א"י) סימן קצ"ד וע"ד תורה. רמב"ן על במדבר פרק יג פסוק ב. רבינו בחיי על במדבר הקדמה לפרשת בשלח. אור החיים על בראשית פרק יב פסוק יא. רד"ק על שמואל א פרק טז פסוק ב. רלב"ג על שמואל ב פרק א פסוק כז. רלב"ג על מלכים א פרק כב פסוק לח. מלבי"ם על שמואל א פרק טז פסוק ב - חלק ביאור העניין.

"...ואמנם יהיו קצת מבני אדם אשר המלך חפץ ביקרם לרוב חסידותם ודבקות נפשם בדרכיו ברוך הוא, המה החסידים הגדולים אשר מעולם אנשי השם, כמו האבות הגדולים והקדושים והרבה מן הבנים שהיו אחריהם, כמו דניאל חנניה מישאל ועזריה ודומיהם, שמסר האל הטבע בידיהם. ובתחילתם היה הטבע אדון עליהם, ובסופן לגודל התעלות נפשם, נהפוך הוא שיהיו הם אדונים על הטבע, כאשר ידענו באברהם אבינו, שהפילוהו בכבשן האש ולא הוזק, וארבעת החסידים הנזכרים ששמו אותם לגו אתון נורא יקידתא ושער ראשיהו לא איתחרך.

ורוב בני אדם בחטאם, לא זכו אל המעלה הגדולה הזאת, ועל כן תצונו התורה לשמור משכנותינו ומקומותינו, לבל יקרנו מות בפשיעותינו ולא נסכן נפשותינו על סמך הנס..." (ספר החינוך מצוה תקמו).

מתוך דבריו משתמע, שחסיד גדול, שהגיע למדרגת קדושה עליונה, נמסר הטבע לידיו, והוא אינו מחויב לכלל: "אין סומכין על הנס".

כך כותב גם ר' אברהם בן הרמב"ם בספרו "המספיק לעובדי ד'" במידת הביטחון. "החלק הראשון בשלושת החלקים הוא: ביטחון הנביאים הקרובים לשכינה ותלמידיהם מן הצדיקים הישרים. והוא עזיבת כל האמצעים הרגילים, והנטיה לסמוך על הנסים הסותרים את חוקות הטבע ועל הנפלאות התלויות בהם. כזה היה בטחוננו של יהונתן, בעלותו אל חיל פלישתים הוא ונושא כליו.... ביטחון כזה שהוא ביטחון בניסים... יתכן רק בזכות רוח הקודש ובמצות אלוהים... הוי אומר כל התולה תקוותו בניסים בלבד ללא התכשרות נאותה ללא התגלות ללא הרגשה אלוהית הרי הוא מתאוה למה שאיננו מתאים לו וחוטא בחוצפה המביאה לידי חילול השם, ואין ספק שיבוא עונשו".

איש פשוט שיסמוך על הנס, ויאמר: אני בוטח בד', הרי זה מחלל את ד', למרות זאת, לנביא או לאיש חסיד וקדוש, ראוי לסמוך על הנס, וד' באמת יעשה לו נס. על פי זה אפשר להבין את מלחמתו של אברהם בארבעת המלכים, אברהם בטח בד' שיעשה לו נס במלחמה נגדם. טענת חז"ל על אברהם היא, שהיה עליו להתעלות למדרגת ביטחון יותר גדולה, ולא לקחת עמו את שלוש מאות ושמונה עשר חניכיו לילדי ביתו, היות ולמדו תורה, לא היה צריך לבטלם מלימודם.

כך ביאר הרמב"ם את הטעם להזכרת סיפור זה בספר בראשית: "...וכן סיפור 'מלחמת' תשעת המלכים - להודיע המופת בניצוח אברהם, באנשים מתי מספר ואין מלך עליהם, ארבעה מלכים גדולים" (מורה נבוכים ח"ג פרק ג).

ג. אברהם כמצביא

על אף כל האמור לעיל ישנם פרשנים רבים הרואים מלחמה זו באור אחר. מתרגום יונתן עולה שחניכים אלו התאמנו למלחמה: "וכד שמע אברם ארום אשתבי אחיו וזיין ית עולימוי דחניך לקרבא מרבייני ביתיה...". בעקבות התרגום מפרש רבינו אבן עזרא: "וירק, שנתן להם כלי מלחמה, שטעם והרק חנית. ויש אומרים, להוציא החרב מתערה, כטעם על הארץ יריקו מריקים שקיהם, גם יש לחנית כן, חניכיו, שחנכם פעמים רבות במלחמה". (ראב"ע בראשית יד יד).

לדעת אבן עזרא, היה לאברהם מחסן של כלי נשק לעת צרה, ועתה הוציאו וחימש בהם את חניכיו. חניכים אלו לא היו בחורי ישיבה, אלא אנשים המאומנים למלחמה. אברהם אימן אותם קודם לכן.

חז"ל פירשו, שחניכיו של אברהם לא רצו לצאת למלחמה. נראה שפחדו מכוחם של ארבעת המלכים. "וירק את חניכיו" ר' יהודה אומר: הן הוריקו פנים כנגד אברהם. אמרו: חמישה מלכים לא יכלו לעמוד בהם, ואנו יכולים לעמוד בהם? (בראשית רבה מג ב).

אולם אברהם הצליח לשכנעם לצאת להילחם. כיצד שיכנע אותם אברהם? "רבי נחמיה אומר: אברהם הוריק פנים כנגדן. אמר: אצא ואפול על קידוש שמו של מקום".

אברהם אינו מנסה לשכנע בהיגיון, הוא מעורר את נאמנותם אליו. הוא אומר לחייליו: אם אינכם באים עמי, אני הולך לבדי. כאשר מפקד אומר, דבר, וחייליו יודעים שהוא מתכוון לכך באמת, קשה להם לעמוד מנגד. ואמנם חניכיו של אברהם אבינו לא נטשו אותו, והצטרפו למלחמה.

רבי שמעון בן לקיש אומר, שאברהם שכנעם באופן אחר: "באבנים טובות ומרגליות הוריקן. היך מה דאת אמר (תהלים סה) ואברותיה בירקרק חרוץ". פעמים רבות תגמול הולם מועיל לשכנע אנשי מלחמה לצאת להילחם. באופן דומה נוקט שאול. הוא מבטיח למי שיצא להילחם בגלית: "והיה האיש אשר יכנו, יעשרנו המלך עשר גדול, ואת בתו יתן לו, ואת בית אביו יעשה חפשי בישראל" (שמואל א פרק כו כה).

ניתן לשאול, וכי בשביל ממון יסכן אדם את נפשו? התשובה לכך היא, שיש מוכנות מסוימת להילחם, אך יש גם עיכובים נפשיים, (פחד וכדומה), הבטחת הגמול מורידה את העיכובים.

תשובה שלישית נותן רבי לוי: "בפרשת שופטים הוריקן. שנאמר (דברים כ) מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו".

קבוצה שלימה המסרבת להילחם, אינה עשויה מעור אחד. יש חיילים שבאמת מפקחים ויש כאלה שבסתר ליבם רוצים להילחם אלא שהם נגררים אחרי המסרבים. אברהם נתן חופש בחירה, הרוצה לשוב לביתו, ישוב, הרוצה להילחם, יצא למלחמה. הסירוב הכללי לצאת למלחמה נשבר, חלק יצאו והשאר נשארו. אפשר שבעקבות נכונותם של חלק מחניכי אברהם להילחם, חזרו והסכימו גם השאר לצאת להילחם. מכל מקום אברהם הצליח לשכנעם לבוא עמו למלחמה.

ד. בתחבולות תעשה מלחמה

אף במערכה עצמה נקט אברהם טכסיסי מלחמה.

מלחמה זו ארכה ימים רבים. אומר הרמב"ן: "וירדפם עד חובה אשר משמאל לדמשק - ידוע כי מרחק רב מן אלוני ממרא אשר בחברון בארץ יהודה לדמשק אשר הוא חוצה לארץ אם כן רדף אחריהם ימים רבים עד הוציאו אותם מן הארץ, כי הם אל בבל ארצם היו חוזרים" (רמב"ן בראשית יד טו). אולם הפתיחה של המלחמה היתה על ידי מכת פתע. מכה שכפי הנראה גם הכריעה את המערכה. אומר ספורנו: "וירדוף עד דן. במרוצה לבוא עליהם פתאום". (בראשית יד יד). ניצול גורם ההפתעה נותן יתרון גדול בקרב. היתרון מוכפל כאשר האויב מופתע בלילה! "ויחלק עליהם לילה".

מה פשר הביטוי "ויחלק"? רש"י פירש: "ויחלק הוא ועבדיו עליהם לילה, כדרך הרודפים שמתפלגים אחר הנרדפים כשבורחים זה לכאן וזה לכאן; לילה - כלומר אחר שחשכה לא נמנע מלרדפם". לאחר המערכה העיקרית, כאשר התחיל האויב לברוח לכיוונים שונים, ידע אברהם לנצל את נצחונו, הוא חילק את כוחותיו לכמה ראשים, וביצע מרדף לכמה כיווני בריחה. אף בלילה לא הפסיק אברהם את המרדף ולא נתן לאויביו אפשרות להתארגנות מחודשת.

הרמב"ן (שם) מפרש באופן קצת אחר, אברהם השיג את המלכים לאחר חשיכה, ולא זיהה באופן מדויק את מיקומם, על כן חילק את מחנהו לכמה חלקים, וכל ראש חיפש בדרך אחרת.

רבינו בחיי מפרש שאברהם חילק את הלילה לשניים. חציו הראשון למלחמה וחציו השני למרדף. ספורנו מסביר שהיתה כאן תחבולה נוספת: "ויחלק עליהם": לתחבולה כדי שיחשבו שקמו כל הסביבות עליהם. כמו שחשבו ארם באמרם

כי שכר מלך ישראל עלינו". החלוקה של מחנה קטן לכמה ראשים בחסות החשיכה, הופכת אותם לכוח גדול ומפחיד.

בתחבולה זו השתמש גדעון במלחמתו במדין. הוא הציב שלוש מאות איש סביבות מחנה מדין, הם תקעו בשופרות, ניפצו כדים ונופפו בלפידים. בכך יצר גדעון רושם, כאילו כוחות גדולים הצטרפו אליו להילחם במדין. הלילה, הלפידים והשופרות, הפילו אימה על המדיינים, והם נמלטו על נפשם, ללא מלחמה עם גדעון.

ממשיך הספורנו ומבאר: "לילה". גם זה מהתחבולות, שלא יראו היותם מעטים. כמו שיעץ אחיתופל באמרו: וארדפה אחרי דוד הלילה".

נקודת המוצא של הספורנו היא, שאנשי אברהם היו מועטים, אולם לא כן מסביר חזקוני: "ויכס וירדפם עד חובה אשר משמאל לדמשק". ושם היו דרים בני משפחתו של אליעזר. כמו שתרגם אונקלוס גבי הוא דמשק אליעזר. וסייעו הם לאברהם בנינו של אליעזר".

לדעת חזקוני, השתתפו במלחמה זו כוחות נוספים: אליעזר עבד אברהם גייס את כל בני עמו והם הצטרפו למלחמה.

יש לשים לב: אברהם בא מצד דרום. בני שבטו של אליעזר עבד אברהם באו מדמשק, כלומר מצפון. ניתן לשער שהם פתחו חזית נופסת וארבעת המלכים נכנסו לתוך תנועת מלקחיים, כאשר המלחמה להם מפנים ומאחור.

במלחמה זו, עזרו לאברהם אנשים נוספים.

כאשר חזר אברהם למקומו, יוצא מלך סדום לקראתו ובפיו בקשה: "תן לי הנפש והרכוש קח לך". אברהם נענה לבקשתו, ואף משיב לו את הרכוש: "ויאמר אברם אל מלך סדום, הרמתי ידי אל ד' אל עליון קנה שמים וארץ. אם מחוט ועד שרוך נעל ואם אקח מכל אשר לך". (בראשית יד כב-כג) אולם מוסיף אברהם, אני מוותר על חלקי בשלל המלחמה. אך יש אנשים שראויים לבוא על שכרם: "בלעדי, רק אשר אכלו הנערים וחלק האנשים אשר הלכו אתי ענר אשכול וממרא הם יקחו חלקם". (שם כד).

מי היו ענר אשכול וממרא? הכתוב מציין: "והם בעלי ברית אברם" (שם יג). ברית כורתים עם אנשים בעלי כוח מעמד והשפעה. מסתבר שאנשים אלו אינם בודדים, אלא הם ראשים של קבוצה או שבט כלשהו. אנו יודעים כי ענר אשכול וממרא גרו בחברון. אך בני איזה עם היו? בפרשת קבורת שרה, נאמר כי יושבי חברון היו חיתיים. (בראשית פרק כג).

מהמחקר ההיסטורי יודעים אנו, שהיתה באותה תקופה ממלכה חיתית גדולה, ששכנה באיזור טורקיה של ימינו. אם נחבר את העובדות זו לזו, נגיע למסקנה, כי

ענר אשכול וממרא היו בני הממלכה החיתית. מובן מאוד על פי זה מדוע כרת איתם אברהם ברית. מסתבר שענר אשכול וממרא הזעיקו את אחיהם ובני עמם שבממלכת חת.

אם נכונה השערה זו, יצר אברהם חזית שלישית מול ארבעת המלכים והפעם מכיוון צפון מערב. מלחמה זו היתה מעין "מלחמת עולם". החבירה של כל הכוחות הללו הביאה לנצחוננו של אברהם על ארבעת המלכים.

אם כנים דברינו נמצא, כי אברהם לא סמך על הנס כלל. אדרבה הוא נהג כמצביא שקול ומתוכנן, המנצל כל יתרון אפשרי. הן בגיוס כוחות כללי של בני ברית והן בשימוש בכל תחבולות והטכסיסים. בחירה נכונה של זמן המערכה, ניצול גורם הפתעה, חלוקת כוחות נכונה במערכה, ומרדף שיטתי.

"ארדוף אויבי ואשיגם ולא אשוב עד כלותם: אמחצם ולא יכלו קום יפלו תחת רגלי: ותאזרני חיל למלחמה תכריע קמי תחתי". (תהילים יח לח-מ).

וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי הַמַּלְאָךְ הַדּוֹבֵר בִּי קְרָא לְאִמְרֵי כֹה אָמַר
ד' צְבָאוֹת, קְנֵאתִי לְיְרוּשָׁלַיִם וְלְצִיּוֹן קְנֵאתִי גְדוֹלָה.
לָכֵן כֹּה אָמַר ד' שְׁבַתִי לְיְרוּשָׁלַיִם בְּרַחֲמִים בֵּיתִי יִבְנֶה
כֹּה נֵאֵם ד' צְבָאוֹת וְקוֹ יִנְטֶה עַל יְרוּשָׁלַיִם.
עוֹד קְרָא לְאִמְרֵי כֹה אָמַר ד' צְבָאוֹת עוֹד תִּפְוָצְנָה
עָרֵי מְטוֹב, וְנָחַם ד' עוֹד אֶת צִיּוֹן וּבָחַר עוֹד
בְּיְרוּשָׁלַיִם.

(זכריה א, יד י"ז)

וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי רֵץ דָּבַר אֶל הַנְּעָר הַלֵּז לְאִמְרֵי פְרוּזוֹת
תִּשָׁב יְרוּשָׁלַיִם מֵרֵב אָדָם וּבְהִמָּה בְּתוֹכָהּ. וְאֲנִי אֶהְיֶה
לָהּ נֵאֵם ד' חוֹמַת אֵשׁ סָבִיב וּלְכָבוֹד אֶהְיֶה בְּתוֹכָהּ.

(זכריה ב, ח יט)